

Մ ՏԵՐ-ԳԱՐՐԻԷԼ

ՊԱՏԿԱՆԵԱՆՑԸ ¹⁾

Գլուխ Է.

Զարմանալի և առ հասարակ տարօրինակ մի դրուժիւն էր ստեղծուել Պատկանեանցի համար Նախիջևանում. քաղաքի մեծամեծները անօգուտ էին համարել նորա ծառայութիւնը հասարակութեան և չէին ուղեցել մինչև իսկ նորա մնալը քաղաքում, ինքը Պատկանեանցն էլ դուրս էր եկել քաղաքից, որ միւս անգամ այլ ևս չվերադառնայ, այլ փոխադրուի Հաշտարխան, Պետերբուրգ կամ մի ուրիշ տեղ, բայց առաջնորդը ներհակութեամբ նորան ձեռնադրել էր և ուղարկել քաղաք, և այն էլ մայր եկեղեցին: Այս դեռ ոչինչ. նա, գուցէ, դեռ կարողանար մի տեսակ կառավարուել, եթէ քաջուած ապրէր, ճանաչէր միայն իւր ծովսր և շատ շփում չունենար քաղաքի կառավարիչների հետ—մազիստրատի, դումի, որոց իրաւարանի, քաղաքապիսի, հոգաբարձուների և այլն: Բայց, արի տես, որ առաջնորդը նորան քարտուղար էր նշանակել Հոգևոր կառավարութեան մէջ և վերահսկող եկեղեցիների, ուրեմն, տուել էր նորան մի այնպիսի պաշտօն, որ նա կամայ թէ ակամայ պիտի ամենասերտ յարաբերութիւն ունենար երէցփոխների, քահանաների, Հոգևոր կառավարութեան անդամների և քաղաքի միւս կառավարիչների հետ: Այս էլ դեռ բաւական չէր, ամեն մի կնճռոտ գործ, ամեն մի փափուկ յանձնարարութիւն, ամեն մի

¹⁾ «Լումայ» Ա.

անձնականութիւն շօշափող ու զրամական հաշուի վերաբերեալ խնդիր առաջնորդը սովորութիւն էր արել նորա միջոցով կատարել, նորա ձեռքով լուծել: Մի խօսքով, ի նկատի առնելով ժողովրդի և առաջնորդի թշնամական լարաւորութիւնը, կարելի է ասել, Պատկանեանքը դարձել էր մի միջնաթում, որին երկու կողմից էլ բաղխում էին մրրկայող ծովի կատաղած ալիքները. նա եղել էր մի քաւութեան նոխաղ, որի գլխին երկու կողմից էլ թափուում էին հարուածները: Եթէ աղաների սրտին ոչ ցանկալի մի կարգադրութիւն էր լինում հողեր կառավարութեան անդամների, եկեղեցական զրամական հաշիւների, քահանաների և առ հասարակ ամեն հողեր գործի վերաբերմամբ, ուր շօշափուում էր սորա նորա անձնական և զրամական հաշիւները, իսկոյն այդ վերադրուում էր նորան, իրրւ թէ այդ բոլորը կատարուել և կատարուում է նորա ցանկութեամբ, նորա ասելով, նորա զրելով, նորա դրդելով, և տհաբոյժներ էին, որ զնում էին Գիշինեւ, զրպարտութիւններ, չարախօսութիւններ, ամբաստանութիւններ էին, որ լինում էին նորա վերայ: Առաջնորդն էլ ասնելով բողոքների յաճախելը և Պատկանեանքի պատկերն էլ նորա մէջ հրէշալին կերպով պատկերացած լինելը և, տեղի հեռաւորութեան պատճառով էլ, միջոց չունենալով սուտը ջոկել ճշմարտութիւնից, այդ բողոքներից եթէ տասին չէր հաւատում, տասից մէկին էլ է հաւատում էր և յանդիմանութիւն դրում նորան, երբեմն և պատժում՝ փիլոնն առնում: Ինչ անէր Պատկանեանքը. եթէ մի բան այնպէս չէր աճում, առաջնորդի հրամանը կամ յանձնարարութիւնը չկատարող էր հանդիսանում, եթէ, հակառակ առաջնորդի կամքին, թողնում դուրս էր դալիս հողեր կառավարութիւնից, բմբոստ էր համարուում և պատժուում: Եթէ այս բոլորի վերայ աւելացնենք և Պատկանեանքի տաք խառնուածքը, ամեն բան սրտին մօտ ընդունելու յատկութիւնը, ամեն բանի հետաքրքիր լինելը, ամեն բան քրքրելը, տեղեկանալը, իմանալը, երևան հանելը և առ հասարակ նորա հարցասէր բնաւորութիւնը, հզօրների կամքին հակառակ զնալը, հասարակաց գործերին անձնականութիւն խառնելը և իւր ետը,

խօսքը յամառ կերպով առաջ քշելու առանձնաշատութիւնը, կրտստանանք մի կատարեալ պատկեր նորա կեանքում եղածի, անցած-գնացածի. չենք խօսում արդէն այն բանի մասին, որ արդէն շատ յաճախ էր «անսասնձ մոլեգնութիւն ընկնում նորա սրտի մէջ», որ ստիպում էր նորան խօսելու, գրելու և կատարելու այնպիսի գործողութիւններ, որոնք հանում էին նորան պատշաճութեան և օրինականութեան սահմանից, նոյնպէս և որ նա յաճախ էր գործ դնում «խարդախ հնարիմացութիւններ», որ ուրիշ խօսքով նշանակում է, թէ նա շատ անգամ էր իրան թոյլ տալիս զեղծումներ գործելու իւր պաշտօնավարութեան գործերում:

«Բրիկաւորը» լինում է վերջին սիրագործութիւնը, որ Մարկոս աղան գործում է Պատկանեանի դէմ: 1832 թիւը նորա քաղաքադիւտութեան եռամեակի վերջին տարին էր, և նա այլևս յոյս չունէր նորից վերընտրուելու: Սովորաբար երբ մէկի քաղաքադիւտութեան եռամեակի վերջին տարուայ զատիկը մօտենում էր, լինանց մէջ արդէն սկսում էին խօսել նոր ընտրութիւնների մասին և զանազան թեկնածուների անուն մէջ բերել, և արդէն իսկ տարուայ վերջին ժողովրդի ծայր որոշում էր, թէ առաջիկայ ընտրութիւններին ո՞վ պէտք է 70 քուէից մեծամասնութիւնը շահէ: Այս անգամ էլ այսպէս է լինում, և ամեն տեղ խօսում ու որոշում են, որ Խալիբը պիտի ընտրուի քաղաքադիւտ 1833, 34 և 35 եռամեակի համար, ինչպէս որ լինում էլ է: 1833 թուի տարեմասին հանդիսաւոր պատարագ է լինում Ս. Լուսաւորչում, և նորընտիր քաղաքադիւտը և դատաւորները երգուում են սրբութեամբ կատարելու իւրեանց պաշտօնը: Եկեղեցուց ամենքը դնում են Մագիստրատ Դումի կողմը, որտեղ և Մարկոս աղան յանձնում է Խալիբին Դումի կնիքն ու քաղաքի գանձարանի բանալին, չետոյ տնցնում են Մագիստրոսի կողմը, որտեղ նոր դատաւորները նստում են իւրեանց աթոռները և լսում ու ընդունում հին դատաւորների և հոգաբարձուների շնորհաւորանքը: Այդտեղից դնում են բազմութեամբ Մարկոս աղայի տունը և շնորհակալութիւն են յայտնում նորա եռամեայ ծառայութեան հա-

մար և ապա — Խալիբի տունը՝ շնորհաւորելու նորա ընտրութիւնը և յարգուելու:

Յարութիւն կամ Պապուկ Խալիբեանը աղա Պօղոս Խալիբեանի որդին էր: Այդ Պօղոսը վախճանել էր Ս.-Պետերբուրգում, ուր դնացել էր նա Դրիմից 1778 թուին միւս պատգամաւորներէ հետ կայսրուհու մօտ՝ զաղթականութեան խնդրի և արտօնութիւնների համար: Նա թողել էր չորս զաւակ՝ մի որդի և երեք աղջիկ: Որդին էր Յարութիւնը, որ հօր մահից յետոյ մնացել էր շատ փոքր մօր խնամակալութեան ներքոյ: Շուտով աղջիկներից մէկը հարսնանում է Գիւմուշցի Սաչերես աղա համալեանին, իսկ միւսը, որի անունն էր Կատարինէ, Մահմետի Եղլազարի որդի Պետրոս Բարասինեանին, որ երկար ժամանակ վաճառականապետի պաշտօն վարելու պատնառով, սովորաբար կոչուում էր «Բաղրըղեան-բաշի»: Հանդուցեալ Պօղոսի ուրին իւր աղջիկներին ամուսնացնելուց յետոյ, մնալով մենակ իւր փոքրիկ Յարութիւնի հետ, տեղափոխուում է իւր փեսայ Պետրոսի հոխ տունը, և Յարութիւնը մեծանում է այդպեղ լիութեան և առատութեան մէջ: Պետրոս Բարասինեանը կրթում է Յարութիւնին առաջ Յովհաննէս վարժապետի, յետոյ Սերովբէ Պատկանեանցի մօտ, իսկ երբ այդ վերջինը տեղափոխուում է հաշտարխան, նա յանձնելով նորան հօրից մնացած բաժինը — 4 հազար ռուս գումար, տալիս է է Գէորգ աղա Օդարաշեանի խանութը՝ հմտանալու առևտրական գործին: Դորանից յետոյ շուտով երբ չափահաս է դառնում Յարութիւնը, Գէորգ աղան հաւանելով նորան, փեսայացնում է իրան և ընակեցնելով առանձին տան մէջ իւր բակում, մտնակից է անում իւր առևտրական գործին և հսկում է նորա վերայ, որ նա ապրի խնայողութեամբ և համեստութեամբ: Պատմում են, որ չաճախ Գէորգ աղան հսկելու համար, զալիս, ծածուկ նայում է նորա պատուհանից, և երբ նկատում է նորա սեղանի վերայ մի որ և է զեղխութիւն, ներս է մտնում և խրատում: Առևտրական գործերով ստէպ-ստէպ Յարութիւնը գնում է Մոսկով և Նիժնի տօնավաճառը և յաշոգ գործառնութեամբ շուտով բաւականին կարողութիւն է ձեռք բերում:

Նորա հարստութեան աղբիւրներից մէկն էլ լինում է աօնա-
վանառում իւր համաքաղաքացիների մուրհակները շատ էժան
դնով ձեռք բերելը՝ և ամբողջութեամբ խեղդելով ստանալը, որով
շատ վատ օրինակ է լինում և ուրիշներին: Բայց ամենագլխա-
ւորը, որ նպաստում է նորան յետադայ ժամանակներում մեծ
հարստութիւն դիզելու, — լինում է այն, որ նա կարողանում է
յաջող առևտրական բնկերակցութիւն կազմել, որի միջոցով և
սկսում է մեծ քանակութեամբ արդար իւր բերել Սիրիի կող-
մերից և շահարեք ու արդիւնաւէտ վաստակով ներքի նահանգ-
ներում վանառել և օտար երկրներ ևս արտահանել:

Յարութիւն Խալիբեանը թէև առաջին անգամն էր, որ
ընտրուում էր քաղաքագլուխ, բայց արդէն հմուտ և լաւ ծա-
նօթ էր քաղաքային գործերին և կառավարչական եղանակին.
նա դեռ Խաչատուր Խոնաշեանից առաջ երկրորդ անգամ քա-
ղաքագլուխ ընտրուած Վարդերես Հալաշեանի ժամանակ նորա
խորհրդատուն էր եղել, իսկ իւր աներոջ Գէորգ աղայի և Մար-
կոս աղայի ժամանակները միանգամայն տիրապետել էր նոցա
կամքին և համարեա թէ ինքն էր կառավարում ու ընթացք
տալիս քաղաքի բոլոր գործերին: Նորա յարաբերութիւնը Ներ-
սէսի և Պատկանեանցի հետ շատ վատ էր. նա էր խորհուրդ
տուել վերոյիշեալ Տէր-Գաբրիէլ Տէր-Գաբրիէլեանին Ներսէսի
թղթին այնպէս պատասխանել և նորա ցանկացած տեղեկու-
թիւնները, նա մանաւանդ դրամական հաշիւները, չտալ. նա էր
դրդել Մարկոս աղային այնպէս վարուել Պատկանեանցի հետ և
այնպիսի ցնդարանութիւններ ու յանդուգն թղթեր դրելու
առաջնորդին. նա էր, վերջապէս, յորդորել Պատկանեանցին
վարժապետութիւնից հանելու, քահանայ ձեռնադրուելուն ար-
գելք լինելու, և այլն և այլն, որով և արժանացել էր գլուխ
դատուելու առաջնորդին հակառակ կուսակցութեան, որ իւր
մի թղթում 1832 թուին Ներսէսը անուանել էր «Խալիբի
սրիկայք»:

Տէր-Գաբրիէլը, որ քանի ժամանակից ի վեր նանաչում էր
նորան և, իբրև հոգևոր գործերի կառավարիչ, յարաբերութիւն
ունէր նորա հետ և որ աշխատում էր նորա սիրտը շահել, յա-

նախ զիջողութիւններ անելով նորան, այժմ էլ մի նամակ է գրում Ներսէսին և մեկնելով նորան գործի գրութիւնը և Խալիբի պէս մարդուն թշնամի ունենալու անշահաւէտութիւնը և, ընդհակառակը, նորան իրանց կողմը գրաւելու օգտակարութիւնը, խնդրում է, որ նա մի շնորհաւորական նամակ գրէ նորան, յոյս սալով, որ գորանով անշուշտ սէր և խաղաղութիւն կըլինի նոցա մէջ։

Նամակի պատասխանը ստանում է Խաչատուր Խոնապեանը, ծրարի մէջ լինում է երկու նամակ՝ մէկը Խոնապեանին, որի մէջ գրած էր, թէ Պատկանեանցը այնքան յանդգնել է, որ իրան, առաջնորդին, խրատներ է գրել, իսկ միւսը՝ Պատկանեանցին, որի մէջ գրուած էր, թէ Նախիջևանում եղած խռովութիւնների պատճառը նա ինքն է, և հրամայում էր, որ այնուհետև նա իրաւունք չունենայ առանց զիտութեան Խաչատուր աղայի իրան նամակ գրելու։ Այս կողմից յոյսը կտրելով, նա դիմում է Խալիբին և համոզում ու յորդորում է նորան, որ նա անէ հաշտուելու առաջին քայլը և նամակ գրէ առաջնորդին, սակայն նա թէեւ չէ չի ասում, բայց անվերջ յետաձգում է, մինչև որ հասնում է զատիկը և, երաշտութիւն լինելու պատճառով, յայտնուում է, որ հացի թանգութիւն պիտի լինի։ Պատկանեանցը Լուսաւորչի երէցօխ Զախրրեան Յովհաննէս աղայի ձեռքով հանում է եկեղեցու փողը և ցորեն է դնում, որով մի կողմից հացի թանգութեան առաջն է առնում, միւս կողմից էլ եկեղեցու շահն է աւելացնում, որովհետև փողը քանիցս դարձուած է անում և սոկոս բերում։ Այդ սովի խնդիրը շատ ասէկօսէի առարկայ է լինում քաղաքում։ Ոմանք ասում են, թէ Խալիբեանք են այդ արուեստականօրէն ստեղծել, որ աղքատ ժողովուրդը սովածաւ լինի, կոտորուի, և «Օղուսըդ» — բարի-չէին համարում Պապուկ աղայի քաղաքադիտութիւնը, որովհետև այդ պատահում է հէնց նորա քաղաքադիտութեան առաջին տարին։ Ոմանք էլ՝ Խալիբեանք, Մըկրեանք և Վարդերեսեանք, ասում էին, թէ Տէր-Գաբրիէն է «վեցհաղարեակի» հնարքով այն սովը բերել Նախիջևան, և նա յաճախ այդպէս պիտի անէ, երբ նորա ու ժողովրդի մէջ ծաղի խռովութիւն։ Բայց այդ չի մնասում Պատկանեանցին, ընդ-

հակառակը, շատերը սկսում են ապաւինել նորա աղօթքին, և 1834-ի ծննդեան ու զատիկին հարիւրաւոր տներ հրաւիրում են նորան, որ նա դայ և իրանց տները օրհնէ:

Նախիջևանի երէցփոխները զանգատուում էին, թէ քահանաներն ինքնազուլիս զանձանակ են շրջեցնում եկեղեցիներում, բայց թէ հաւաքուած փողն ինչ է լինում, յայտնի չէ: Երբ այդ զանգատներն աճում են և տրտունջը սաստկանում, Տէր-Գարրիէլը հաւաքում է հոգեւոր կառավարութիւն քահանաներին և երէցփոխներին՝ մի կարգ դնելու, վերացնելու տրտունջների պատճառը: Քահանաները պնդում են, որ երէցփոխները չխառնուեն այդ գործին, որովհետեւ նոքա այդ զանձանակներից բաժին են հանում իւրեանց չքաւոր աղքատներին, երէցփոխներն էլ մեղադրում էին քահանաներին: Տէր-Գարրիէլը տեսնելով, որ երկու կողմն էլ սուտ ու խարդախ են, հրաւիրում է «աղքատաց զանձապետին» և առաջնորդական գործակատարին, որ նոցա միջոցով կարողանայ հաշտեցնել և մի որոշ սահման դնել, բայց նոքա մէկզմէկու վերայ յարձակուելով, կռուում են և թողնում, հեռանում են կառավարութիւնից: Այն ժամանակ Պատկանեանցը կարգադրում է, որ երբ մի քահանայի ծխի մէջ հարկուոր լինի մի ընտանիքի համար զանձանակ շրջեցնել, այն քահանան առնէ տոմսակ երէցփոխից և տանէ, տայ աղքատաց զանձապետին, և նա այն տոմսակը ուղարկէ քաղաքագլխին, որ երբ իւր ստորագրութեամբ վաւերացնէ այն, նոյն տոմսակի ղօրութեամբ հոգեւոր կառավարութիւնը հրաման տայ քահանային ծանուցում անել և զանձանակ շրջեցնել և արդիւնքը հասցնի զանձապետին, որ նա հատուցանէ չքաւոր ընտանիքին: Պատկանեանցի այս կարգադրութիւնը առաջնորդական գործակատարին և հոգեւոր կառավարութեան անդամներին բողոքելու առիթ է տալիս նորա վերայ: Նոքա մեղադրում էին Պատկանեանցին, որ նա դորսանով հոգեւոր կառավարութիւնը ենթարկել է մարմնաւոր իշխանութեան, իսկ Տէր-Ասատուածատուր քահանայ Շապուհնիկեանը գրում է Ներսէսին, թէ Պատկանեանցը, որ չկարողացաւ նամակադրութեամբ հաշտեցնել սրբազանին Խայիրի հետ, այդ միջոցով կա-

բողացաւ այնպէս անել, որ Խալիբի մասը լինի հոգեւոր-
աւարութեան դորձերի մէջ: Թէև Պատկանեանցը գրուե-
ցրուեալ է իւր վերայ եղած բողոքները և վերականգնուեալ է ճշ-
մարտութիւնը, բայց արդէն ուշ է լինուեալ, դորանից առաջ
բողոքները ստանալուն պէս, առաջնորդը արդէն զրաժ է լի-
նում նորան յանդիմանութիւն:

Յարութիւն վարդապետ Ալամդարեանը, որ հաշտարխա-
նից գնացել էր Մոսկով 1815-ին և Ֆնացել էր այնտեղ մինչև
1823-ը, այնտեղից էլ դնացել էր Թիֆլիս և Ֆնացել էր մինչև
1828-ը և մեկնել էր Քիշինև 1831-ին, առաջնորդի հրամա-
նով 1833 թուին, Խալիբի քաղաքագլխութեան առաջին տա-
րին, դալիս է Նախիչևանի Ա. Խաչ վանքը և այդտեղ օրէցօր
սպասուեալ է, որ կրտստնայ և վանահայրութեան և քաղաքի ու
գիւղերի յաջորդութեան պաշտօնները: Սակայն նա սխալուեալ
է. նորա ակնկալիքը զուր է լինուեալ, չի կատարուեալ, և նա
այդ բոլորը վերադրուեալ է Պատկանեանցին ու սաստիկ զայրու-
նում նորա վերայ ու վշտոնում: Նախիչևանցիք կոմսնում են
նորան ոչ թէ միայն վանահայր և յաջորդ տեսնել, այլ և առաջ-
նորդ, և այդ նպատակով մի բաղմաստորագիր թուղթ են գը-
րում կաթողիկոսին. իսկ ինքն Ալամդարեանցը «կաշի» կո-
չուած Ստեփան եպիսկոպոս Վահագնեանի միջոցով յարարե-
ութեան մէջ է մտնում կաթողիկոսի հետ առաջնորդութեան
դորձի համար: Բայց այդ էլ անիրագործելի է ցնում, որովհետև
Կարբեցին տեսնում է, թէ թողնենք Ներսէսին հանդիսաւ իւր
առաջնորդական աթոռի վերայ, որ նա էլ մեղ հանդիսաւ թուղ-
նէ մեր հայրապետական զահի վերայ: Երկու տեղից էլ յոյսը
կտրելով, նա իր բոլոր զայրոյթը թափում է Պատկանեանցի
վերայ, աշխատելով իւր այդ անպաշտօնութեան վրէժը նորանից
առնել, նամանաւանդ որ Խալիբեանք անպաշտօն դրուեալ ու
զրգուեալ էին նորան: Նա միշտ գնում զալիս է Սերովբէ վար-
ժապետի տունը, որովհետև իւր փեսան տիրացու Պետրոսն
անբաժան ապրում էր իւր եղբոր հետ միասին հօր տանը, և
քնուկանապէս յաճախ պատահում էր Տէր-Գաբրիէլին և ամեն
անգամ էլ առանց խօսք ու զրոյցի, առանց Տէր-Գաբրիէլին

վիրաւորելու, սիրար խոցելու չէր լինում: Յարութիւն վարդապետի այդպիսի վարմունքի յանախ կրկնուելը, հետզհետէ սրոււմ էր նոցա յարաբերութիւնը և ատելութեան ու թշնամութեան սերմեր ցանոււմ նոցա սրտերում և պատրաստոււմ հողը՝ այդ բոլորը մի օր սաստկապէս բռնկեցնելու, որ և պատահում է 1834 թուի տարեմտին եկեղեցում: Ալամդարեանը այդ օրը քարոզ է խօսում Ս. Լուսաւորչում և էլ նախաանք չի քնում, որ լեռնի Պատկանեանցի դիւին: Տէր-Գարբիէլը, որ առաջուց դորդ էր փռել, պատրաստել տուել քարոզչի համար, երբ քարոզը վերջանում է և նա զայիս է կանգնելու այդ դորդի վերայ, առնում է դորդը և շարունակ ժողովրդի դիւի վերայից ժամկոչին. տեսելով՝ «Առ այդ դորդը, դորա վերայ կանգնողը դեռ չեկաւ կամ չի եկել»: Մեծ շփոթութիւն է բռնում եկեղեցու մէջ, և ժողովուրդը պառակտուում է երկու մասի՝ ոմանք Ալամդարեանի կողմնակից և ոմանք Պատկանեանցի:

Խախտեանք կամենալով վիրաւորել Պատկանեանցին Մըկրտիչ Մոռոզովի պսակը Բաղիրգեան-բաշի Պետրոսի դստեր հետ կատարել է տալիս Յարութիւն վարդապետին. նոյն Խախտեանց աշխատանքով Յարութիւն վարդապետը զատկին շատ տեղ տնօրինէ է ման զայիս և մեծապէս արդիւնաւորուում: Զատիկի յետոյ Ալամդարեանը հրամայում է իւր փեսայ տիրացու Պետրոսին, որ նա բաժանուի եղբօրից և առանձին բնակի, որ և նա կատարում է մայիսին, երբ դեռ իւր Քերովքէ օրդին մի տարեկան էր: Այդ ժամանակները վախճանում է Մրդապարոնեան Մանուկ Դէվէհեանի կինը, Սոջայեան Գարբիէլ աղայի դուստրը, որի թաղման հրաւիրուում է և Յարութիւն վարդապետը և մի այնպիսի դամբանական է արտասանում, որ կարելի էր համարել հայ պերճաբանութեան օրինակ: Յուդարկաւորութիւնից յետոյ նա գնում է իւր դստեր նոր բնակարանը շնորհաւորելու, երբ նա ներս է մտնում, պառկում է տախտակաշարի վերայ և բացադանչում՝ «Փառք քեզ, Աստուած, որ իմ զուակի տանը կարողացայ ոգի առնել»: Միւս առաւօտ, որ երկուշաբթի էր, խոսում է քաղաքի մէջ, թէ

աւագակները տեղեկանալով, որ Յարութիւն վարդապետը զատկին տնօրհնէքից մեծ արդիւնք է ստացել, գնացել են Ս. Խաչ վանքը, կողոպտել են երկու վարդապետին և մերձ ի մահ վիրաւորել են Ալամդարեանին սրով ու երկաթէ դործիքով:

Այդ լուրի վերայ քաղաքի երեւելիներն իսկոյն հաւաքուում, գնում են և Յարութիւն վարդապետին դիականման դադաղի մէջ դնուած բազմութեամբ բերում են քաղաք: Բժիշկներէից մէկը յանձն է առնում բժշկելու նորան, բայց իղուր. 23 վէրք էր ստացել նա, և ամեն մի վէրքն օրը երեք անգամ խարուում էր: Տէր-Դարբիէլը հէնց նոյն օրը, երբ մարմինը բերում են, գնում և հաշտուում է նորա հետ. նա Յարութիւն վարդապետի բերանից մի մեղայական նամակ է գրում Ներսէսին և տանում, ողորջանքով և աղաչանքով ստիպում, որ ձեռք դնէ, բայց նա թէև յօժարում է, սակայն ձեռք չունէր, որ ստորագրէր, որովհետև ձեռքը միջահատ կտրուած էր և միայն մէկ շի վերայ կախուած էր մնացել: Միտքն է բերում Պատկանեանցը Ներսէսի այն խօսքը, որ նա ասել էր նորան Ալամդարեանի վերաբերմամբ Քիշինեւում իւր նանապարհ դուրս գալու ժամում առաջնորդարանի պարտիզում, թէ այս նամակ դրողի ձեռքը կտրուելի և այս խօսքը բերանից հանողի լեզուն պապանծուի: Ձեռքը կտրուել էր, լեզուն էլ մահից մի քանի օր առաջ կապուեց: Հողելարքը մի քանի օր երկարում է և մեղայական նամակը, որ ինքը Պատկանեանցը ստորագրել էր նորա տեղ, դեռ հասած չի լինում առաջնորդին, որ նա վախճանում է և թաղուում վանքի սրահում, որտեղ նա կամենում է եղել իրադործել այն, որ ցանկացել էր Յովսէփ Արղունթեանը, բայց չէր յաջողել, այսինքն Ս. Խաչը դարձնել հայերի համար մի նոր Մխիթարեան ուխտ:

Այնուհետև Խալիբեանք աշխատում են իւրեանց կողմը քաշել Թադէոս վարդապետ Բէկնազարեանցին, որ, ինչպէս ասացինք, եկել էր Նախիչևան Մըկըր Պոպովի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցու հաշուետուութեան դործի քննութեան համար, և իւրեանց ազդեցութեան և հարստութեան շնորհիւ շուտով յաջողում են իւրեանց և այդ ձեռնարկութեան մէջ և թշնա-

մացնում են վարդապետին Պատկանեանցի հետ: Առաջ, երբ Պատկանեանցը յարուցանում է այդ խնդիրը, ներսէս մի առանձին ուշադրութիւն չի դարձնում դորա վերայ, բայց լեռոյ երբ բողոքներ են լինում այդ մասին նախարարութեան, նա անմիջապէս հրաձայնում է հոգեւոր կառավարութեան և Պատկանեանցին, որ Մազխատրատի միջոցով շուտով հաշիւները պահանջեն, բայց Մազխատրատը Խալիբի թելադրութեամբ լռում է, Մըկըր աղան էլ հրաժարուում է հաշուետուութիւնից: Պատկանեանցի թշնամիները շտապում են հասկացնել առաջնորդին, թէ հաշիւ չներկայացնելու պատճառը ինքը Պատկանեանցն է, որ եթէ նա չլինի, այդ դորժը շատ շուտ վտխճան կըստանայ: Պատկանեանցը տեսնելով, որ իւր պատճառով խռովութիւնը գորանում է, դրում է այդ մասին առաջնորդին և հրաժարուում է հոգեւոր կառավարութեան քարտուղարութեան պաշտօնից, որի հետեանքն այն է լինում, որ առաջնորդը այդ ըմբոստութիւն համարելով, դրկում է նորան քահանայագործութեան իրաւունքից: Պատկանեանցի հրաժարուելովը սակայն խնդիրը չի լուծուում, Մըկըր աղան դարձեալ հաշիւներ չի տալիս, որից հասկացուում է, որ, ուրեմն Պատկանեանցը չի եղել պատճառը: Առաջնորդն ուղարկելով Թադէոս վարդապետին, կարգում է նորան քննիչ այդ դորժին, պատուիրելով միանգամայն, որ եթէ Պատկանեանցը համաձայնի նորից մտնել հոգեւոր կառավարութիւն, դարձնել նորան քահանայութիւնը և օգնական առնել նորան քննութեան գործում: Պատկանեանցը չի համաձայնում. նա նստում է տանը և վարժապետութիւն է անում հոգեւոր վարժարանում, շատանալով այն չնչին արդիւնքով, որ ստանում էր զըլխաւորապէս հոգեւոր կոչման պատրաստուող աշակերտներից: Դժբա, այդ հոգեւորական աշակերտները, շատ զխոսցաւանք էին տալիս իւրեանց ուսուցչին. նոքա դժգոհութեամբ էին յտնախում դպրոց. նոքա ըմբոստ էին և պատիւ ու պարծանք էին համարում իւրեանց համար զրպարտելու իրանց ուսուցչին, նա մանաւանդ որ այդ ըմբոստութիւնն ու զրպարտութիւնը վարժատրուում էր Խալիբից: Բաւական էր, որ մէկն այդ աշա-

կերտներին թողնէր Պատկանեանցին և անցնէր Խալիբի կողմը, — այդպիսին իսկոյն կրթարժատրուէր: Շատ օրինակներ եղան, որոնց մէջ առաջինը Գանձապետեան պատանին էր, որ յետոյ, իրրև վարձատրութիւն, եղաւ Տէր-Թովմաս և միշտ Ֆնաց Խ իբի սիրելին ու պրօստեժէն, ինչպէս և տիրացու Ալէքսան Զ րայեանը, որ քանի հաւատարիմ էր Պատկանեանցին, ատեն-ի էր, բայց հէնց որ հեռացաւ նորանից, պաշտպանութիւն զտաւ ամենից: Ներսէս տեսնելով նորա յամառութիւնը, աւելի ևս բարկանում է. նա կամենալով նիւթականապէս աւելի ևս նեղ վիճակի մէջ ձգել և այդպիսով ստիպել նորան կատարել իւր կամքը, հրամայում է փակել չոգևոր վարժարանը և զրկել նորան վերջին արդիւնքից: Այդ հրամանի վերայ 1836 թուին, Գարրիէլ աղա Խօջայեանի քաղաքապետութեան առաջին տարին, փակուում է չոգևոր վարժարանը, գոյութիւն ունենալով ընդամենը 4 տարի բոլոր ժամանակ Պատկանեանցի ղեկավարութեամբ, որ ծառայում էր առանց ոռոնկի:

1836 թուի ապրիլին Տէր-Գարրիէլի ծնողները յանկարծ թողնում, զնում են չաշտարխան, որ շատ բամբասանքի առիթ է լինում քաղաքում: Ինքը Տէր-Գարրիէլն էլ միտքը դրած է լինում զնալ այնտեղ, ուր կանչում էր նորան Սերովբէ եպիսկոպոսը, որ ձեռնադրել էր նորա եղբորը Պետրոսին քահանայ Ստաւրապօլ քաղաքի վերայ և զեռ նորա պսակուելու ժամանակ չաշտարխանում կարգադրած լինելով «Նոր-Յեփթայէն», ապսպրել էր, որ դորա հեղինակը դայ իւր մօտ, ասելով, թէ երբէք նորա և Ներսէսի մէջ հաշտութիւն չի լինիլ, որովհետև նոքա երկուսն էլ թեա շատ դիտեմ» ասող են: Բայց զնալու համար հարկաւոր էր անցաթուղթ, որ Ներսէս երբէք չէր տալ նորան, ուստի և նա կաշկանդուած մնում էր Նախիչևանում: Դոյն իսկ 1836 թուին վախճանում է Սերովբէ վարժապետը չաշտարխանում, և Տէր-Գարրիէլը վերջնականապէս փոխում է իւր մտադրութիւնը չաշտարխան տեղափոխուելու: Նա այդ ժամանակները նիւթականապէս ամենախղճուկ վիճակի մէջ է լինում. ամեն տեղից արդիւնքը կտրուել էր և ապրելու, ընտանիք պահելու ոչ մի աղբիւր չէր մնացել: Ընտանիքն էլ մե-

ժացել էր. սարկաւազութեան ժամանակ ծնուել էին Յովհաննէս, Մարիամ և Ռափայէլ զաւակները, քահանայութեան ժամանակ—Վառլառէն և Վահագն: Նա ապրուստի միշտ հայթայթելու համար, մտածում է բանալ իւր սեփական մասնաւոր վարժարանը և այդ նպատակով զնում է մերձակայ Ռոստով քաղաքը, ըննութեան ենթարկուում արքունի զաւտուական վարժարանում, ստանում վկայական և իրաւունք մասնաւոր դպրոց բանալու Նախիջևանում—երկեզունեան վարժարան հայոց և ռուսաց, որից այնքան դժգոհ է մնում Ներսէս, որ մինչև իսկ այդ մասին զրում է և նախարարութեան: Ահա Տէր-Գրգորիէլի այդ մասնաւոր դպրոցումն է լինում, որ աշակերտում են նորան Միքայէլ Նալբանդեանը, Խըրըշեան Յովորը, Գրիգոր Սալտիկեանը և միւսները:

ԵՐՈՒԱՆԴ ԶԱՎԱԶԻՁ

